

Algunes reflexions sobre la (nova) geografia cultural des de la perifèria

Enric Mendizàbal i Riera

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
emendizabal@cedserver.uab.es

Data de recepció: novembre 1998
Data d'acceptació: novembre 1998

Resum

En el debat de la nova geografia cultural sembla com si només hi hagués aportacions anglosaxones i francòfones, ja que la geografia és una disciplina dominada per les publicacions en anglès i (menys) en francès. Així, les aportacions fetes des d'altres llengües sovint queden desconegudes. Per aquesta raó es fa una breu presentació de l'aportació de la geografia brasilera, italiana i espanyola en el marc de la nova geografia cultural.

Paraules clau: geografia cultural, Brasil, Itàlia, Espanya.

Resumen. *Algunas reflexiones sobre la (nueva) geografía cultural desde la periferia*

Parece como si en el debate de la nueva geografía cultural solamente se hayan realizado aportaciones desde la geografía anglosajona y francesa, ya que la geografía es una disciplina dominada por la publicaciones en inglés y (menos) en francés. Demasiado a menudo las aportaciones realizadas desde otras lenguas se desconocen. Es por esta razón que aquí se realiza una breve presentación de la aportación de la geografía brasileña, italiana y española en el marco de la nueva geografía cultural.

Palabras clave: geografía cultural, Brasil, Italia, España.

Résumé. *Quelques réflexions sur la (nouvelle) géographie culturelle des la périphérie*

Il paraît com si dans le débat de la nouvelle géographie culturelle seulement existait les contributions faites des la géographie anglophone et francophone, par ce que la géographie est une science dominée pour les publications en langue anglaise et (moins) en langue française. Trop souvent les contributions réalisées en autres langues sont méconnues. C'est pour cette raison que ici on fait une brève présentation de la géographie brésilienne, italienne et espagnole dans le cadre de la nouvelle géographie culturelle.

Mots clé: géographie culturelle, Brésil, Italie, Espagne.

Abstract. *Some thoughts on (new) cultural geography from the periphery*

In the debate on new cultural geography, it seems as if only Angloamerican and French contributions exist, because geography is a science dominated by English and (to a lesser extent) French publications. As a result, contributions written in other languages too often

remain unknown. For this reason, a short presentation is made on Brazilian, Italian and Spanish contributions to the debate on new cultural geography.

Key words: cultural geography, Brazil, Italy, Spain.

Sumari

La geografia de les llengües o el centre i la perifèria de la disciplina geogràfica

No cal estar gaire atent del que es publica en el món anglosaxó per adonar-se de la important revifalla dels aspectes i de les qüestions culturals en geografia. Així, s'ha recuperat la tradició que sorgeix de Carl O. Sauer i s'hi han afegit aspectes de geografia humanística (les sensacions i percepcions que tenen els individus i els grups socials dels paisatges culturals on viuen), de geografia post-moderna (un interès pels discursos que es creen al voltant dels paisatges culturals més que no pels paisatges per ells mateixos) i de nova geografia regional (relacionant els processos culturals globals amb els locals, i com aquesta relació es dona en el territori i el transforma).

Aquesta nova geografia cultural anglosaxona ha tingut el seu punt d'inici a les acaballes dels anys vuitanta i, tal com mostren els articles que apareixen en aquest número de DOCUMENTS D'ANÀLISI GEOGRÀFICA, ja disposa d'una amplíssima bibliografia. Però si la nova geografia cultural anglosaxona mereix una crítica (com totes les «noves» geografies anglosaxones aparegudes des de la revolta quantitativa), aquesta és la de l'extrema ignorància del que no està publicat en anglès, cosa que significa desconèixer importants aportacions a la nova geografia cultural, simplement perquè no estan traduïdes.

La geografia de les llengües és un tema clàssic de la geografia cultural, i un tema atractiu per la nova geografia cultural: només cal veure el suc que Peter Jackson (1989: 155-170) treu dels aspectes polítics i culturals de la llengua i de la parla¹. No cal llegir textos sobre geografia de les llengües ni les gairebé infinites històries de la geografia per saber que el *centre* de la disciplina geogràfica és el que està publicat en anglès i als Estats Units i al Regne Unit, més que no pas a Austràlia, Canadà o Nova Zelanda (o a d'altres llocs on es publiquen revistes de geografia en anglès malgrat que no sigui la llengua principal); que

1. Aquestes relacions entre llengua, cultura, territori i política es poden veure, també, a Bencardino i Langella (1992), Breton (1979) i Burgueño (1997).

la *primera perifèria* és el que està publicat en francès i a França; i que tot el que està publicat en altres llengües és *terra ignota*.

En l'obra abans citada de Jackson (1989), de les 472 citacions bibliogràfiques que hi ha, només una no està en anglès; en l'obra bàsica de la nova geografia cultural, el llibre editat per Foote i altres (1994), de les 1.430 citacions bibliogràfiques, només n'hi ha setze en castellà, vuit en francès, quatre en alemany i una en suec; en els tretze informes bibliogràfics de geografia cultural publicats a *Progress in Human Geography*² només apareixen dues citacions en francès, i totes les altres són en anglès. ¿Cal recordar que la revista *Géographie et cultures* exposa d'una manera clara la nova geografia cultural, i que des de la primavera de 1992 fins a la tardor de 1998 han aparegut 27 números diferents, això sí, publicats en francès, i que no n'hi ha cap referència en els informes del *Progress in Human Geography*? ¿Es pot fer nova geografia cultural (anglosaxona) sense utilitzar cap text que no estigui publicat en anglès? Lamentablement, sembla que sí.

Si això és el que succeeix en el *centre* de la geografia, en els textos de la nova geografia cultural de la *primera perifèria*, com poden ser els de Berque (1990) o Claval (1995), les citacions són majoritàriament franceses; en aquests textos, però, hi ha una important presència de citacions en anglès (i una presència residual en alemany en el de Claval, i en japonès en el de Berque). En la revista abans citada de *Géographie et Cultures* succeeix el mateix: presència majoritària de les citacions en francès, secundària en anglès, mínima en altres llengües. En textos de geografia cultural tradicional, com el de Gabriel Rougerie (1975), la presència del francès és exclusiva.

Si passem a la *perifèria* de la disciplina geogràfica s'hi constaten tres fets: el primer és la presència sovintejada de citacions en la llengua de les persones que escriuen el text, així com de citacions en anglès (sobretot) i en francès; el segon fet és la poca interrelació dels diferents grups *perifèrics*, encara que hi ha un cert coneixement entre sud-americans i ibèrics (o entre els qui utilitzen el castellà i el portuguès); el tercer fet és el desconeixement gairebé absolut de la geografia escrita en alemany, italià, japonès o rus (llengües amb cultures importants pel nombre absolut de possibles geògrafes i geògrafs) o en qualsevol altra llengua minoritària (el català o el suec, per posar-ne només dos exemples). En qualsevol cas, les reflexions teòriques que es fan en la nova geografia cultural de la *perifèria*, sovint són tan riques (però més desconegudes) com les exclusivament angleses o franceses.

En la nota que segueix es farà un petit repàs de la (nova) geografia cultural en algun d'aquests àmbits *perifèrics* de la disciplina geogràfica, que estan limitats, com és obvi, als coneixements lingüístics de qui escriu: es parlarà d'alguns dels textos que poden identificar-se amb geografia cultural del Brasil, d'Itàlia i d'Espanya publicats en la dècada dels noranta.

2. Vegeu Mikesell (1977), Ley (1981, 1983, 1985), Rowntree (1986, 1987, 1988), Cosgrove (1990, 1992), Duncan (1995), Matless (1995, 1997) i Mathewson (1998).

La nova geografia cultural del Brasil: l'exemple d'*Espaço e Cultura*

Que la geografia del Brasil és (hauria de ser) important a escala mundial no hi ha cap dubte. A més de Milton Santos hi ha una munió de geògrafs i geògrafes molt interessants, així com diverses editorials amb uns catàlegs de textos geogràfics excepcionals³.

L'interès de la geografia brasilera pels temes de la nova geografia cultural són de les acaballes de la dècada de 1980, com els anglosaxons. Aquest interès s'ha acabat reflectint en una molt interessant revista, *Espaço e Cultura*, de la qual es disposa de tres números, apareguts entre 1995 i 1997. Aquesta revista està editada per Zeny Rosendahl, del Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Espaço e Cultura, del Departamento de Geografia de la Universidade do Estado do Rio de Janeiro. La part més nombrosa en cada número són els articles de geografia cultural fets per geògrafs i geògrafes brasilers, dels quals es parlarà tot seguit. Però també hi trobem bibliografies específiques: en el primer hi ha una bibliografia teòrica sobre els principals textos de geografia cultural (*Espaço e Cultura*, 1995), en el segon, sobre geografia de la religió (Rosendahl, 1996b), i en el tercer, una sobre geografia humanística (Mello, 1997). Així mateix, recuperen textos clàssics de geografia cultural tot traduint-los al portuguès (Platt, 1996; Sauer, 1997).

L'afirmació que la (re)incorporació dels fenòmens culturals en la geografia brasilera es dona alhora que a l'anglosaxona la trobem en l'article de Diniz Filho (1992), qui fa una geografia cultural que es considera també crítica, i presenta una proposta de renovació de la geografia cultural a partir del concepte «ideologies geogràfiques». Aquest concepte l'estan treballant alguns geògrafs brasilers des de 1988, i busca com les concepcions sobre l'espai, generades i difoses en l'interior d'una formació nacional donada, acaben per influir en el procés de construcció de l'espai i en la pròpia història d'aquesta formació social (Diniz Filho, 1992: 67). Com a exemple analitza les funcions simbòliques d'un monument, els discursos que legitimen la seva construcció, la relació del monument amb alguns elements del paisatge de São Paulo, i les recents temptatives de conferir noves simbologies i significacions a aquest monument.

De reflexions teòriques sobre la geografia cultural n'hi ha i són molt interessants. Roberto Lobato Corrêa (1995) fa un estat de la qüestió de la geografia cultural, amb especial èmfasi pel Brasil, i les darreres pàgines de l'article (p. 16-18) són un excel·lent programa d'investigació de la nova geografia cultural. Fernandes (1991) fa referència als aspectes culturals quan relaciona la interacció entre espai i subjecte: si no es té coneixement de l'espai, es perd la llibertat, es perd la condició de resistència com a individu, és viure sense història; i l'experiència històrica ha permès, en un procés interactiu, crear espais

3. Una mostra d'aquest important saber fer de la geografia brasilera és el llibre editat per M. Santos, M.A.A. de Souza i M.L. Silveira (1994), en el qual, des d'una perspectiva crítica, s'analitzen els canvis econòmics, polítics, socials i culturals que es donen en el territori i com aquests canvis formen i canvien el territori.

imaginari, representatiu i, finalment, reals; aquests espais concrets són espais de resistència amb l'únic objectiu de conquerir el seu propi territori (Fernandes, 1991: 35). Finalment, Correa da Silva (1992: 109-110) proposa un guió d'una assignatura titulada «Teoria e método» que seria un perfecte programa docent de la nova geografia cultural.

Per a la geografia brasilera, les relacions entre geografia cultural i geografia humanística són molt clares. Holtzer (1993, 1997) fa una reflexió de la geografia humanística anglosaxona, tot incorporant els nous temes de la nova geografia cultural. Mello (1990) efectua una interpretació sobre els conceptes d'espai i de lloc en geografia humanística: en l'espai hi ha els llocs viscuts, els llocs concebuts i els llocs mítics, i proposa com analitzar aquests llocs amb l'ajuda de les aportacions culturals dels individus i dels grups que formen.

Zeny Rosendahl tracta sobre la relació entre religió i cultura, una de les principals línies de recerca que es donen en la nova geografia cultural brasilera, i els aspectes que hauria de tractar aquesta relació serien la fe en el temps i l'espai, tot veient els processos de difusió i les àrees d'influència; els centres de convergència i d'irradiació; els territoris i les territorialitats de la religió, i les vivències, percepcions i simbolismes dels espais i llocs sagrats (Rosendahl, 1995a). Rosendahl (1996a) ha estudiat el paper de centre religiós i de lloc sagrat de la ciutat en la seva gènesi, així com la funció religiosa de les ciutats. També ha analitzat la peregrinació que des de 1968 convergeix a Porto das Caixas, així com els impactes territorials de la localització dels llocs sagrats i dels profans (Rosendahl, 1995b). S.W. Hoefle (1996) fa una anàlisi de com se substitueix l'animisme pel catolicisme en el Sertão brasileny, i com es fan desaparèixer els esperits del bosc (es «desencanta», es treu l'encanteri, es treu l'encant) del Sertão, tot utilitzant com a model la caça de bruixes de la reforma i de la contrareforma europees, que fan que l'imaginari de les persones substitueixi les fades i els gnoms per bruixes. Finalment, M.S. Machado (1994) ha estudiat l'organització territorial i la distribució espacial de la creença pentecostalista al Brasil.

Les relacions entre geografia urbana, els processos d'urbanització i geografia cultural en la geografia brasilera tenen uns exemples interessants, que es poden veure tant en el número 42 del *Boletim de Geografia Teorética* (1991), que recull les actes i comunicacions del *II Simpósio Nacional de Geografia Urbana*, com en el número 43-44 (1992), que recull també actes i comunicacions de la trobada sobre *A Questão Regional e os Movimentos Sociais no Tercero Mundo*. El primer tracta, entre altres coses, sobre els aspectes culturals que marquen la ciutat quotidiana i l'ús del temps que està relacionat amb aquesta quotidianitat. El segon tracta, també entre altres coses, dels aspectes culturals que es veuen reflectits en el territori a partir de les relacions socials i polítiques al voltant del treball, de les migracions i dels moviments socials urbans. Un altre exemple és el de Sposito (1992), qui reflexiona com la societat, els grups socials i els individus perceben, usen, utilitzen, gaudeixen de la interrelació del temps i de l'espai per tal de construir i lluitar per una nova cultura de la ciutadania. Mello (1995) utilitza la idea de centralitat dels llocs per analitzar l'estructura urba-

na de Rio de Janeiro des d'una perspectiva de geografia cultural, i classifica els llocs centrals segons l'ús que en fan les persones, així com segons les seves percepcions i identifications. Lutzemberger (1990) parla d'un paisatge que desapareix per les urbanitzacions de residències secundàries, però incidint, sobretot, en la desaparició de la identificació cultural que té una determinada gent amb aquest paisatge.

En la geografia cultural brasilera també es tracten altres temes. Per exemple, Haesbaert (1997), qui va ser alumne d'Augustin Berque a París, fa una anàlisi de com l'art (i sobretot la poesia) ajuda a crear i sentir la identitat que tenen les persones i els grups socials del territori. I Mesquita (1997) estudia com mitjançant les lletres de les cançons és possible desvetllar tot un univers social construït a través de l'imaginari col·lectiu de la societat.

Finalment, cal remarcar el fet de l'interès que es pot trobar en la geografia brasilera per les novetats de la nova geografia cultural realitzada a d'altres llocs a partir de les citacions bibliogràfiques, on es constata la xifra important de llibres traduïts al portuguès des de l'anglès, el francès i el castellà, així com l'ús de bibliografia en aquestes llengües.

La (nova) geografia cultural a Itàlia

Des del començament de la dècada de 1990, a la geografia italiana s'ha reflexionat sobre la geografia cultural, tant sobre la que s'identifica com a tradicional com sobre la nova. Lando (1995, 1996) presenta l'estat de la qüestió de la geografia cultural italiana, de la qual afirma que és gairebé inexistent fins que apareixen els textos d'Andreotti (1994), Caldo i Guarrasi (1994), Piccardi (1994) i Zerbi (1993, 1994), i que és a partir d'aquests que la geografia cultural comença a tenir una certa presència en la geografia institucional italiana.

Exemples de geografia cultural tradicional són els textos de Cerreti (1996) i Piccardi (1993, 1994). Cerreti fa un estudi de la bibliografia geogràfica italiana sobre les cases rurals, però no té cap marc teòric ni utilitza bibliografia d'altres llocs que pugui fer servir per elaborar aquest marc. Silvio Piccardi, en el seu article de 1993, mostra la utilitat de la planificació territorial per tal de mantenir el paisatge cultural «tradicional i històric» d'un lloc, i com aquesta permanència permet mantenir la identificació cultural de la societat amb el seu medi. El manual de Piccardi (1994) tracta els temes de la llengua, de la religió i del paisatge cultural d'una manera molt clàssica, encara que, curiosament, no cita cap text de Carl O. Sauer a la bibliografia.

Les imatges i representacions que els individus es fan dels llocs a partir de les seves pràctiques culturals es poden trobar en els textos de Corna Pellegrini, Minca, Ruggiero i Scrofani i Varotto. Corna Pellegrini (1993) analitza els mapes i la cartografia com un extraordinari catalitzador de la imaginació, i mostra tot el que pot evocar un mapa, fent especial incidència en els aspectes culturals. Minca (1997) estudia les imatges i representacions que tenen els turistes dels llocs on van des d'una perspectiva de geografia cultural postmoderna. Ruggiero i Scrofani (1996) descriuen el paisatge cultural tradicional i com

aquest desapareix per l'afebliment del sistema econòmic local tradicional, amb el resultat de la pèrdua de la identitat de la població perquè el *seu* paisatge desapareix. Varotto (1996) fa una geografia cultural del patrimoni en una zona de muntanya; en aquest text, les reflexions sobre el patrimoni del llibre de David Lowenthal (1985) estan molt presents.

Les relacions entre geografia i literatura també són evidents en la geografia cultural italiana. Fanis (1997) analitza el territori d'Ístria a partir del poeta Biagio Marin. Franco Moretti (1997), professor de literatura, no fa un llibre de «crítica literaria» a l'estil de la nova geografia cultural, sinó que fa una geografia d'un fenomen cultural: analitza els aspectes territorials de les novel·les europees del segle XIX, tot mostrant les relacions socials i de poder de la societat europea a partir de més de cent mapes. Finalment, entre moltes altres coses, les qüestions geogràfiques de l'obra d'Emilio Salgari estan tractades a Biase (1997).

El *Bollettino della Società Geografica Italiana* va celebrar el 1992 el 125è aniversari de la Società Geografica Italiana, i en la seva revista van aparèixer articles sobre orientalisme (Patrizi, 1992) i les relacions amb l'etnologia (Puccini i Guerra, 1992), dos dels temes importants de la nova geografia cultural.

Finalment cal parlar d'Elio Manzi, professor de geografia a la Universitat de Pavia. El seu llibre de 1997 és un recull de textos que mostra l'extraordinària riquesa de la geografia italiana en aspectes tan suposadament nous com la nova geografia cultural: la part titulada «Geoletteratura e geopercezione» (p. 155-204) tracta de la geografia en el novel·lista Emilio Salgari, de la visió estereotipada del paisatge rural per tal de mantenir l'èxit turístic, o les diferències entre la Llombardia imaginària i la real. La part titulada «Americana» (p. 205-277), té dues aportacions fonamentals per a la nova geografia cultural, tant pels exemples concrets com per les reflexions teòriques que estructuraven els textos: el paisatge que apareix en els dibuixos de l'ànec Donald i els paisatges de les ciutats fantasma del sud-oest dels Estats Units.

La (nova) geografia cultural a Espanya: una subdisciplina inexistent?

A Espanya no hi ha ningú que s'autoqualifiqui de geògraf o geògrafa cultural, com tampoc no abunda l'assignatura de Geografia Cultural en els plans d'estudis, ni tampoc apareix aquesta temàtica en cap reflexió sobre la geografia espanyola actual. Però una anàlisi de les publicacions recents pot permetre identificar una certa presència d'aquest gir cultural en la geografia espanyola.

De reflexions sobre la geografia que tinguin relació amb la geografia cultural cal destacar els textos de Capel (1984: 23-41), que mostra les relacions entre geografia i antropologia, a partir de la geografia cultural, i de Garcia Ramon (1985: 17-19 i 219-226), qui descriu el paper de la geografia cultural clàssica i de l'aleshores nova geografia humanística en la història de la geografia. Sobre la nova geografia cultural hi ha el text de Coscuella (1994), qui fa un estat de la qüestió de la geografia postmoderna amb especial atenció al gir cultural que es dona a la geografia anglosaxona a les acaballes de la dècada de 1980 i principi de la dècada de 1990. Finalment, Carmen Bel Adell (1993) descriu que

hauria de ser la geografia social, i dins dels nous aspectes que encara no s'han tractat excessivament destaca les desigualtats no només per raons econòmiques, sinó també pel fet de pertànyer a minories i grups especials de marginals i marginals, tot recordant les propostes que farà Sibley amb posterioritat (1995) sobre aquest tema des de la nova geografia cultural.

Si un dels temes de la geografia cultural és la interpretació i la creació de paisatges a partir de la cultura dels individus i dels diferents grups que aquests formen, en la geografia espanyola podem trobar prou exemples, els quals sovint recorden la geografia cultural clàssica, però que a vegades inclouen idees i temes de la nova. Un exemple d'estudi clàssic és el de Jesús García Fernández (1990), qui analitza amb gran subtilesa l'etimologia geogràfica de dos conceptes, *monte-montes* i *montaña*, i de com el que la gent ha entès per tots dos ha anat canviant amb el temps, tot utilitzant multitud de topònims espanyols per exemplificar aquests canvis. La tradició d'estudiar els textos dels viatgers sobre Espanya des d'una perspectiva geogràfica (i cultural) és antiga, i es pot veure en el llibre de Josefina Gómez Mendoza i altres (1988) i en l'article de Nicolás Ortega Cantero (1990), textos on es descriu com els viatgers perceben, interpreten i entenen els paisatges (naturals o culturals) que observen. Eduardo Martínez de Pisón (1994) fa una recerca sobre els valors i continguts culturals dels dibuixos (imatges) que diversos autors han fet del paisatge muntanyenc d'Espanya. El mateix autor ha reflexionat a bastament sobre la interpretació i l'anàlisi del paisatge, i una de les seves darreres publicacions (Martínez de Pisón, 1998) mostra com interpretar els paisatges a partir dels escriptors i dels pintors espanyols de la Generación del 98 i del filòsof Ortega y Gasset. José Luís Andrés Sarasa (1995) analitza la creació de mites en els individus, per veure com aquests influeixen en l'ús que es fa del territori, i utilitza l'exemple del mite turístic (l'activitat turística és l'única que va bé) en un lloc mític com és el Mar Menor (a partir de textos que el descriuen com un lloc paradisiac), per finalitzar amb reflexions sobre com els plans d'urbanisme poden ajudar —o no— a mantenir aquests mites. Reflexions similars a aquesta les han realitzat Octavio Montserrat Zapater (1995) sobre el balneari de Panticosa i Carmen Gil de Arriba (1994) amb les activitats de lleure dels balnearis de la costa a Cantàbria.

Sobre la política i la gestió del paisatge des de la perspectiva de la nova geografia cultural, es pot consultar el treball de Galiana Marín (1996), qui ha analitzat el fort sentiment que la societat francesa té amb el seu paisatge rural, i com els processos recents de canvi i desfiguració d'aquest paisatge han creat una veritable crisi cultural; la conservació i el manteniment d'aquest paisatge que s'interpreta com a essència de l'esperit francès està en el bell mig d'un intens debat social. Francisco Ortega Alba (1996) analitza la importància dels sentiments, de la valoració i de la integració de la societat en el *seu* paisatge, que és un element molt important de la seva qualitat de vida. Així doncs, fa una identificació i proposa una pertinença de la societat a un paisatge, utilitzant aquest concepte com una idea cultural.

Un dels temes que és més present en la nova geografia cultural, i que deriva de la geografia humanística, és la relació entre literatura i geografia. Nicolás

Ortega Cantero (1992) va fer un estat de la qüestió sobre el tema, i des d'aleshores han aparegut uns quants textos més que el tracten. Xavier Campillo (1991-92, 1992, 1993) ha realitzat diverses aportacions a la relació entre la literatura i la geografia del Pirineu. Carles Carreras (1985, 1993, 1995) ha analitzat les novel·les que tenen Barcelona de fons. Nicolás Ortega (1995) utilitza la literatura modernista en castellà de començament de segle xx per interpretar la ciutat. Pedro Reques (1997) analitza la Cantàbria rural i de muntanya que sorgeix de *Peñas arriba*, de José María de Pereda.

Altres aspectes de la nova geografia cultural han estat estudiats a la geografia espanyola. Per exemple, Agustí Nicolau (1992) fa una anàlisi de les relacions entre l'alimentació i el territori, utilitzant els hàbits alimentaris com una característica cultural bàsica dels individus i dels grups socials. El recull de dites i tradicions orals serveix per analitzar les apreciacions comunes sobre els tipus de núvols i de temps climàtic (Ramón Morte, 1991), i un estudi força similar, però centrat als vents de Catalunya és el de Busqué i altres (1989). Nistal (1992, 1996) estudia els cementiris en el País Basc i a la resta d'Espanya no només com una activitat que consumeix espai urbà, sinó que també reflexiona sobre la cultura de la mort, i sobre com la legislació derivada d'una cultura catòlica com l'espanyola, regula els requisits de creació, localització i disseny dels cementiris. L'anàlisi del temps quotidià és (hauria de ser) un dels temes bàsics de la nova geografia cultural, i les aproximacions que s'han fet des de la geografia del gènere són molt importants; entre molts altres estudis cal citar els de Díaz Muñoz (1992), Prats (1995, 1998), Prats, Garcia Ramon i Cànoves (1995). Finalment, aspectes com l'orientalisme estan tractats en els estudis del colonialisme espanyol de principi de segle xx a Nord-àfrica per Albet i altres (1995) i Joan Nogué i altres (1997). Carles Carreras (1998: 225-239) fa un repàs sobre la geografia de les llengües i de les religions com a principals aspectes culturals que es tracten des de la geografia en un manual recent de geografia humana.

Per acabar aquest petit recull bibliogràfic sobre allò que es podria identificar amb nova geografia cultural a Espanya, cal recordar l'apassionat text de Nicolás Ortega Cantero, publicat en un ja llunyà 1987, de títol *Geografía y cultura*, on es reivindica la interpretació cultural del paisatge, conceptes que són (haurien de ser) els fils conductors de la nova geografia cultural.

Final: només és (nova) geografia cultural allò que es presenta com a tal?

En aquestes notes sobre la nova geografia cultural de la *perifèria*, s'han pogut veure tres situacions prou diferents. Al Brasil hi ha una situació clara: hi trobem geògrafes i geògrafs que es declaren «culturals» i fan nova geografia cultural; la mostra és la revista *Espaço e Cultura*. A Itàlia hi ha una incipient discussió sobre si hi ha geografia cultural o no; però no hi ha cap mena de dubte que s'hi poden trobar textos que són de (nova) geografia cultural. A Espanya no hi ha encara ningú que reivindiqui de manera clara l'existència de geografia cultural, i només comparant alguns textos amb les propostes teòriques i empíriques que

es fan a d'altres llocs es pot (d'una manera certament agosarada) identificar una presumpta existència d'aquest gir cultural en la geografia espanyola. Del que no hi ha d'haver cap mena de dubte és que els treballs que s'han citat aquí fets per comunitats científiques *perifèriques* són tan interessants i provocatius com la nova geografia cultural anglosaxona i francesa, i que val la pena llegir-los.

Bibliografia

- ALBET, A.; GARCIA RAMON, M.D.; NOGUÉ, J.; RIUDOR, L. (1995). «Géographie, aménagement du territoire et colonialisme espagnol». *Cahiers de Géographie du Québec*, 39 (106), p. 43-59.
- ANDREOTTI, G. (1994). *Riscontri di geografia culturale*. Trento: Colibri.
- ANDRÉS SARASA, J.L. (1995). «La gente es consumidora de mitos... El mito turístico del Mar Menor». *Papeles de Geografía*, 22, p. 5-17.
- BEL ADELL, C. (1993). «Los caminos de la geografía social en España: apuntes para la reflexión y el debate». *Papeles de Geografía*, 19, p. 69-79.
- BENCARDINO, F.; LANGELLA, V. (1992). *Lingua, cultura, territorio. Rapporti ed effetti geografici*. Bolònia: Pàtron.
- BERQUE, A. (1990). *Médiance de milieux en paysages*. Montpellier: GIP Reclus.
- BIASE, C. di (ed.) (1997). *Il «caso Salgari»*. Nàpols: CUEN.
- Boletim de Geografia Teorética* (1991). vol. 21 (42); monogràfic del «II Simpósio Nacional de Geografia Urbana».
- Boletim de Geografia Teorética* (1992). vol. 22 (43-44); monogràfic sobre «A Questão Regional e os Movimentos Sociais no Terceiro Mundo».
- BRETÓN, R. (1979). *Geografía de las lenguas*. Vilassar de Mar: Oikos-tau.
- BURGUENO, J. (1997). «Geografía lingüística d'Espanya». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 44, p. 35-57.
- BUSQUÉ, J. i altres (1989). «La geografia dels vents a Catalunya». *Revista Catalana de Geografia*, segona època, IV (10), p. 63-73.
- CALDO, C.; GUARRASI, V. (eds.) (1994). *Beni culturali e geografia*. Bolònia: Pàtron.
- CAMPILLO, X. (1991-1992). «Geografia i literatura a l'Alt Pirineu català: la interpretació del món viscut». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 19-20, p. 143-158.
- (1992). «Geografia i literatura a l'Alt Pirineu català». *Espai/Temps*, 10.
- (1993). *Literatura pirinenca contemporània: una antologia. L'Alt Pirineu Català vist pels seus escriptors*. Trepmp: Garsineu.
- CAPEL, H. (1984). *Geografía humana y ciencias sociales. Una perspectiva històrica*. Barcelona: Montesinos.
- CARRERAS, C. (1985). «La ciutat de Barcelona a les novel·les de Joan Marsé». *Revista Catalana de Geografia*, segona època, I (1), p. 46-58.
- (1993). *Geografía urbana de Barcelona. Espai mediterrani, temps europeu*. Vilassar de Mar: Oikos-tau.
- (1995). «La ciudad de Barcelona en la literatura catalana». *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 15, p. 221-233.
- (1998). *Geografía humana*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- CERRETI, C. (1996). «Gli studi sulla casa rurale in Italia: sulla nascita e l'assunzione disciplinare di un oggetto di indagine scientifica». *Bollettino della Società Geografica Italiana*, serie XII, vol. I, fasc. 4, p. 479-490.
- CLAVAL, P. (1995). *La géographie culturelle*. París: Nathan.

- CORNA PELLEGRINI, G. (1993). «Realtà, immagine e immaginazione nella carta geografica». *Bollettino della Società Geografica Italiana*, serie XI, vol. X, fasc. 2, p. 185-190.
- CORRÊA, R.L. (1995). «A dimensão cultural do espaço: alguns temas». *Espaço e Cultura*, 1, p.1-21.
- CORREA DA SILVA, A. (1992). «Sujeito e objeto e os problemas da análise». *Boletim Paulista de Geografia*, 71, p. 105-112.
- COSCUELA, A. (1994). «Darrera els postmodernismes, o les geografies culturals del capitalisme tardà». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 24, p. 13-58.
- COSGROVE, D. (1990). «...Then we take Berlin: cultural geography 1989-90». *Progress in Human Geography*, 14 (4), p. 560-568.
- (1992). «Orders and a new world: cultural geography 1990-91». *Progress in Human Geography*, 16 (2), p. 272-280.
- DÍAZ MUÑOZ, M.A. (1992). «Espacio y tiempo en la actividad cotidiana de la población». A BOSQUE SENDRA, J. i altres. *Prácticas de geografía de la percepción y de la actividad cotidiana*. Vilassar de Mar: Oikos-tau.
- DINIZ FILHO, L.L. (1992). «O “Monumento dos Bandeirantes”: un estudo crítico sobre as relações entre espaço, política e cultura». *Boletim Paulista de Geografia*, 71, p. 65-82.
- DUNCAN, J. (1995). «Landscape geography». *Progress in Human Geography*, 19 (3), p. 414-422.
- Espaço e Cultura* (1995). «Geografia cultural-Uma bibliografia». *Espaço e Cultura*, 1, p. 75-81.
- FANIS, M. de (1997). «Geografia e letteratura. L'*Elegie istriane* de Biagio Marin». *Rivista Geografica Italiana*, 104, p. 49-74.
- FERNANDES, B.M. (1991). «“O todo é a parte e a parte é o todo”. A interação espaço-sujeito». *Revista de Geografia* (São Paulo). 10, p. 31-38.
- FOOTE, K.E.; HUGILL, P.J.; MATHEWSON, K.; SMITH, J.M. (eds.) (1994). *Re-reading cultural geography*. Austin: University of Texas Press.
- GALIANA MARÍN, L. (1996). «Actualidad del paisaje en Francia. De la protección paisajística a la gestión del espacio rural». *Eria. Revista de Geografía*, 39-40, p. 93-107.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, J. (1990). «De la percepción del hecho montañoso: en torno a las palabras “monte-montes” y “montaña”». *Estudios Geográficos*, LI, 199-200, p. 431-452.
- GARCIA RAMON, M.D. (ed.) (1995). *Teoría y método en la geografía humana anglosajona*. Barcelona: Ariel.
- GIL DE ARRIBA, C. (1994). «La práctica social de los baños de mar. Establecimientos balnearios y actividades de ocio en Cantabria (1868-1936)». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 25, p. 79-99.
- GÓMEZ MENDOZA, J. i altres (1988). *Viajeros y paisajes*. Madrid: Alianza.
- HAESBAERT, R. (1997). «Território, poesia e identidade». *Espaço e Cultura*, 3, p. 20-32.
- HOEFLE, S.W. (1996). «Visões do outro mundo e desencantamento ambiental e social no Sertão nordestino». *Espaço e Cultura*, 2, p. 8-25.
- HOLTZER, W. (1993). «A geografia humanista anglo-saxônica —de suas origens aos anos 90». *Revista Brasileira de Geografia*, 55 (1/4), p. 109-146.
- (1997). «A geografia humanista: uma revisão». *Espaço e Cultura*, 3, p. 8-19.
- JACKSON, P. (1989). *Maps of meaning. An introduction to cultural geography*. Londres: Unwin Hyman.

- LANDO, F. (1995). «Paesaggio e geografie culturale. In merito ad alcune recenti pubblicazioni». *Rivista Geografica Italiana*, 102, p. 495-511.
- (1996). «Sull'esistenza del paesaggio e della geografie culturale. Sulla non-presenza dei geografi italiani e sulla non-esistenza dei nonluoghi». *Rivista Geografica Italiana*, 103, p. 671-677.
- LEY, D. (1981) «Cultural/humanistic geography». *Progress in Human Geography*, 5 (2), p. 249-257.
- (1983) «Cultural/humanistic geography». *Progress in Human Geography*, 7 (2), p. 267-275.
- (1985) «Cultural/humanistic geography». *Progress in Human Geography*, 9 (3), p. 415-423.
- LOWENTHAL, D. (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press [trad. cast. *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal, 1998].
- LUTZEMBERGER, J.A. (1990). «A paisagem dos arredores de Porto Alegre». *Revista Brasileira de Geografia*, 52 (3), p. 7-10.
- MACHADO, M.S. (1994) «A territorialidade pentecostal: un estudo de caso em Niteroi». *Revista Brasileira de Geografia*, 56 (1/4), p. 135-164.
- MANZI, E. (1997). *Esplorando Gaia. Saggi geografici*. Nàpols: Loffredo.
- MARTÍNEZ DE PISÓN, E. (1994). «Imágenes de la montaña». *Ería. Revista de Geografía*, 33, p. 40-48.
- (1998). *Imágenes del paisaje. La Generación del 98 y Ortega y Gasset*. Madrid: Caja Madrid.
- MATHEWSON, K. (1998). «Cultural landscapes and ecology, 1995-96: of oecumenics and nature(s)». *Progress in Human Geography*, 22 (1), p. 115-128.
- MATLESS, D. (1995). «Cultural run riot? Work in social and cultural geography 1996». *Progress in Human Geography*, 19 (3), p. 395-403.
- (1997). «The geographical self, the nature of the social and geoaesthetics: work in social and cultural geography 1996». *Progress in Human Geography*, 21 (3), p. 393-405.
- MELLO, J.B.F. de (1990). «Geografia humanística: a perspectiva da experiência vivida e uma crítica radical ao positivismo». *Revista Brasileira de Geografia*, 52 (4), p. 91-115.
- (1995). «Explosões e estilhaços de centralidades no Rio de Janeiro». *Espaço e Cultura*, 1, p. 23-43.
- (1997). «Geografia humanística-Uma bibliografia». *Espaço e Cultura*, 3, p. 42-47.
- MESQUITA, Z. (1997). «A geografia social na música do Prata». *Espaço e Cultura*, 3, p. 33-41.
- MIKESSELL, M.W. (1977) «Cultural geography». *Progress in Human Geography*, 1 (3), p. 460-464.
- MINCA, C. (1997). «(De)construire lo spzio turistico». *Bollettino della Società Geografica Italiana*, serie XII, vol. II, fasc. 4, p. 511-522.
- MONTSERRAT ZAPATER, O. (1995). «Un espacio de salud y de ocio en el Pirineo aragonés: el balneario de Panticosa». *Ería. Revista de Geografía*, 36, p. 35-53.
- MORETTI, F. (1997). *Atlante del romanzo europeo 1800-1900*. Torí: Einaudi.
- NICOLAU, A. (1992). «Alimentació i territorí. Per una geografia de l'alimentació». *Revista Catalana de Geografia*, segona època, VII (18), p. 5-21.
- NISTAL, M. (1992). «Morfología funeraria en el contexto urbano». *Lurralde*, 15, p. 151-178.
- (1996). «Legislación funeraria y cementerial española: una visión espacial». *Lurralde*, 19, p. 29-53.

- NOGUÉ, J.; ALBET, A.; GARCIA RAMON, M.D.; RIUDOR, L. (1996). «Orientalisme, colonialisme i gènere. *El Marroc sensual i fanàtic* d'Aurora Bertrana». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 29, p. 87-107.
- ORTEGA ALBA, F. (1996). «Conceptos de paisaje y opciones de intervención». *Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada*, 26, p. 153-173.
- ORTEGA CANTERO, N. (1987). *Geografía y cultura*. Madrid: Alianza.
- (1990). «El paisaje de España en los viajeros románticos». *Ería. Revista de Geografía*, 22, p. 121-137.
- (1992). «Geografía y literatura», A Real Sociedad Geográfica-Asociación de Geógrafos Españoles (1992). *La Geografía en España (1970-1990). Aportación Española al XXVIIº Congreso de la Unión Geográfica Internacional*. Madrid: Fundación BBV, p. 307-311.
- (1995). «Imágenes modernistas del paisaje urbano». *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 15, p. 507-517.
- PATRIZI, G. (1992). «Orientalismo e geografia». *Bollettino della Società Geografica Italiana*, serie XI, vol. IX, fasc. 1-3, p. 93-109.
- PICCARDI, S. (1993). «Il governo del paesaggio culturale. Politica áesisitica di un comune periurbano del Baden-Württemberg: Merdingen (Brisgravia)». *Rivista Geografica Italiana*, 100, p. 513-530.
- (1994). *Fondamenti di geografia culturale*. Bolònia: Pàtron.
- PLATT, R.S. (1996). «A ascensão da Geografia Cultural na América». *Espaço e Cultura*, 2, p. 1-25 (original de 1952).
- PRATS, M. (1995). «El temps de les dones i el temps de les ciutats. Un estudi de cas a la ciutat de Barcelona». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 26, p. 323-328.
- (1998). «Gènere, ús del temps i geografia: un estat de la qüestió». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 32, p. 175-188.
- PRATS, M.; GARCIA RAMON, M.D.; CÀNOVES, G. (1995). «El uso del tiempo en la ciudad. Un enfoque cualitativo y de género». *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 14, p. 63-78.
- PUCCINI, S.; GUERRA, M. (1992). «I paesi e la carte, i popoli e i costumi. Sui rapporti tra Geografia e Scienze Umane nella seconda metà dell'Ottocento (1867-1892)». *Bollettino della Società Geografica Italiana*, serie XI, vol. IX, fasc. 1-3, p. 57-91.
- RAMÓN MORTE, A. (1991). «Valoración de la tradición oral como fuente en el estudio de nubes y tipos de tiempo». *Investigaciones Geográficas*, 9, p. 115-127.
- REQUES, P. (1997). «Los espacios geo-literarios: a propósito de la novela *Peñas arriba*», A: AA.DD. *Peñas arriba, cien años después. José María de Pereda, crítica e imaginación*. Santander: Sociedad Menéndez y Pelayo, p. 171-195.
- ROSENDAHL, Z. (1995a). «Geografia e religião: uma proposta». *Espaço e Cultura*, 1, p. 45-74.
- (1995b). «Espaço sagrado: o exemplo de Porto das Caixas, Baixada Fluminense». *Revista Brasileira de Geografia*, 57 (1), p. 53-72.
- (1996a). «O sagrado e o urbano. Gênese e função das cidades». *Espaço e Cultura*, 2, p. 26-39.
- (1996b). «Geografia de Religião-Uma bibliografia». *Espaço e Cultura*, 2, p. 40-42.
- ROUGERIE, G. (1975). *Les cadre de vie*. París: PUF.
- ROWNTREE, L. (1986) «Cultural/humanistic geography». *Progress in Human Geography*, 10 (4), p. 580-586.
- (1987) «Cultural/humanistic geography». *Progress in Human Geography*, 11 (4), p. 558-564.

- ROWNTREE, L.B. (1988) «Orthodoxy and new directions: cultural/humanistic geography». *Progress in Human Geography*, 12 (4), p. 575-586.
- RUGGIERO, V.; SCROFANI, L. (1996). «Il paesaggio culturale della Sicilia sud-orientale tra processi di degradazione e di omologazione e tentativi di valorizzazione». *Rivista di Geografia Italiana*, 103, p. 373-403.
- SANTOS, M.; SOUZA, M.A.A. de; SILVEIRA, M.L. (eds.) (1994). *Território. Globalização e Fragmentação*. São Paulo: Hucitec.
- SAUER, C.O. (1997). «Geografia Cultural». *Espaço e Cultura*, 3, p. 1-7 (original de 1931).
- SIBLEY, D. (1995). *Geographies of exclusion. Society and difference in the West*. Londres: Routledge.
- SPOSITO, M.E.B. (1992). «Cidade: espaço e tempo (ensaio de reflexão)». *Revista de Geografia* (São Paulo), 11, p. 89-97.
- VAROTTO, M. (1996). «I segni dell'uomo nelle Terre Alte del Grappa». *Rivista Geografica Italiana*, 103, p. 431-446.
- ZERBI, M.C. (1993). *Paesaggi della geografia*. Torí: Giappichelli.
- (ed.) (1994). *Il paesaggio tra ricerca e progetto*. Torí: Giappichelli.